

Barbara Kutkowska, Tomasz Pilawka

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

PROGRAM ODNOWY WSI JAKO INSTRUMENT WZMACNIAJĄCY JAKOŚĆ KAPITAŁU SPOŁECZNEGO

THE VILLAGE REVITALIZATION PROGRAM AS AN INSTRUMENT OF STRENGTHENING THE SOCIAL CAPITAL QUALITY

Słowa kluczowe: rozwój lokalny, kapitał społeczny, odnowa wsi, Leader, Dolny Śląsk

Key words: local development, social capital, village revitalization, Leader, Lower Silesia

Abstrakt. Omówiono znaczenie kapitału społecznego w rozwoju lokalnym. Szczególną uwagę zwrócono na kapitał społeczny wsi i jego rolę we wdrażaniu instrumentów PROW, a zwłaszcza na program odnowy wsi i na inicjatywę Leader. W województwie dolnośląskim działające wokół tego programu 22 lokalne grupy działania są pozytywnym przykładem budowania więzi i współpracy na rzecz rozwoju wsi.

Wstęp

Rozwój obszarów wiejskich ma charakter rozwoju lokalnego. Rozwój lokalny jako kategoria rozwoju społeczno-gospodarczego definiowany jest jako *kompleksowe kształtowanie możliwie najlepszych warunków życia w lokalnym środowisku lub doskonalenie organizacji, struktury i funkcjonowania lokalnych zasobów rozwoju* [Chądzyński 2007, za: Parysek 2001]. Jako cechy lokalności, obok terytorium geograficznego, określającego skupisko zamieszkałej tam ludności uznaje się system powiązań, zależności i instytucji powodujących, że całość jest wewnętrznie zintegrowana, czyli zdolna do podejmowania wspólnych działań na rzecz społeczności. Jako cechy lokalności uznaje się również *pewien stopień psychicznego zespolenia całości i części mieszkańców z daną strukturą społeczno-przestrzenną, jako znaczącą wartością kulturową* [Chądzyński 2007]. Pietrzyk [2000] uznając, że głównym czynnikiem rozwoju regionalnego i lokalnego jest mobilizowanie endogenicznego potencjału w regionach, którego celem jest uruchomienie trwałej dynamiki rozwoju lokalnego. Zatem, rozwój lokalny to bazujący na zasadach endogenicznych „oddolny” sposób generowania dynamiki rozwoju w szerokiej skali przestrzennej. Jest to proces mobilizacji zasobów lokalnych materialnych i ludzkich z wykorzystaniem różnych „mikroinicjatyw” [Chądzyński 2007]. Warunkiem wzmocnienia rozwoju w tej skali jest powstanie środowiska lokalnego czyli ludzi i instytucji, którzy grupują się i współpracują wokół akceptowanego i zrozumiałego programu. Rozwój lokalny przebiega w sferze gospodarczej, w dziedzinie kultury, na płaszczyźnie politycznej oraz społecznej. Rozwój lokalny na płaszczyźnie społecznej polega na *możliwości artykułowania interesów grupowych, powstawania zrzeseń oraz przejęcia odpowiedzialności za sferę codziennego życia i jego obsługi w dziedzinie oświaty, kultury, służby zdrowia i opieki społecznej* [Chądzyński 2007, za: Jałowiecki 1989]. Według Pietrzyk [2000] powodzenie rozwoju lokalnego zależy w znacznej mierze od: istnienia skutecznego przywództwa, szerokiego współuczestnictwa szerokich kręgów ludności w podejmowanych działaniach, wzajemnego zaufania, szukania konsensusu we współpracy oraz zawierania partnerstw publiczno-prywatnych. Szczególne znaczenie w oddolnych procesach rozwojowych ma jakość lokalnego kapitału społecznego. Harmonijny rozwój wymaga wzmocnienia odpowiednimi instrumentami umożliwiającymi ograniczenie istniejących barier. Na rozwój obszarów wiejskich w ramach WPR skierowano wiele takich instrumentów. Należy do nich również program odnowy wsi jako działanie PROW.

Celem artykułu była ocena programu odnowy wsi jako instrumentu wzmocniającego jakość kapitału społecznego w skali lokalnej. Dokonano oceny zaangażowania ludności oraz władzy publicznej w ten proces w latach 2004-2006 i 2007-2010 na przykładzie obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego. Dane liczbowe oraz informacje o zrealizowanych projektach pochodzą z dokumentów Urzędu Marszałkowskiego we Wrocławiu.

Kapitał społeczny obszarów wiejskich – rola inicjatywy Leader

Kapitał społeczny według Halamskiej [2008] to: *pewna właściwość, cecha społeczności, która sprzyja działaniom indywidualnym i zbiorowym aktorów społecznych*. To pewna „właściwość syntetyczna”, na której istnienie składa się wiele elementów, takich jak: organizacje, uczestnictwo organizacyjne, zakres sieci, zaufanie i solidarność społeczna, współdziałanie, jego zakres i gotowość do współdziałania, istnienie sieci informacyjnych i komunikacyjnych, wewnętrzna spójność i rozwarstwienie wsi, a także upodmiotowienie pojawiające się w poczuciu wpływu na sprawy publiczne, lokalne, jak również rzeczywiste korzystanie z możliwości tego wpływu [Halamska, za: Bartkowskim 2008]. Szafraniec [2007] kapitał ten określa jako „zasoby społeczne” i jest to według autorki: *pewna ogólna gotowość społeczności wiejskich do podejmowania lokalnych inicjatyw, do zaangażowania się w rozwiązywanie spraw dla niej ważnych, a także jakości społecznych więzi i poziomu identyfikacji z lokalnej (a także szerszej od lokalnej) wspólnoty oraz obecność lokalnych liderów*. Kłodziński [2006] stwierdza, że warunkiem powodzenia przedsięwzięć rozwojowych na obszarach wiejskich nie są nagromadzone środki materialne, ale ludzie, ich przedsiębiorczość, umiejętność samoorganizowania się i współdziałania oraz wyłanianie się cieszących się szacunkiem liderów. Ci liderzy stworzą elitę społeczności wiejskich odgrywającą zasadniczą rolę w kapitalizowaniu zasobów społecznych związanych z „poczuciem zaufania społecznego, siły więzi oraz poczuciem wpływu na sprawy własnej wsi i gminy” [Fedyszak-Radziejowska 2004]. We współczesnych strategiach rozwojowych podkreśla się znaczenie tzw. „zasobów miękkich” determinujących tzw. rozwój inteligentny. Zdaniem niektórych badaczy [Sosenko, 2008 za: Zabroń 2004] zaangażowanie kapitału ludzkiego w procesy gospodarcze przynosi największe korzyści, gdy jest on wykorzystany we współpracy i współdziałaniu. Procesy transformacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich nie sprzyjały wzmacnianiu kapitału społecznego, raczej zwracano uwagę na indywidualną przedsiębiorczość. Obecnie coraz więcej jest przykładów świadczących o aktywności lokalnych społeczności. Są to wspólne inicjatywy w celu poprawy infrastruktury wiejskiej (drogi, szkoły, wodociągi). Rolą władz publicznych różnego szczebla we wspieraniu kapitału społecznego na wsi jest stworzenie systemu pomocy finansowej, instytucjonalnej, w tym prawno-organizacyjnej [Sosenko 2008]. Pozytywną rolę odegrały unijne programy aktywujące społeczności wiejskie takie, jak: Leader i „Odnowa i rozwój wsi”. Kamiński [2010] doceniając znaczenie kapitału społecznego jako czynnika rozwoju polskiej wsi wskazuje jednak na trudności jego pomiaru. Powołując się na Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego (KSRR) do 2020 r., wskazuje na frekwencję wyborczą oraz liczbę podmiotów tzw. trzeciego sektora¹.

Wśród mieszkańców obszarów wiejskich stopniowo wzrasta zaufanie do władz lokalnych. Badania CBOS wykazują również, że wśród mieszkańców wsi i rolników nastąpił wzrost poziomu zaufania społecznego w latach 2006-2008 [Kamiński 2010].

Ważną rolę w budowaniu kapitału społecznego na wsi odegrała inicjatywa Leader. Programowi temu przyświecają dwa cele: aktywizacja lokalnych społeczności oraz kreowanie współpracy pomiędzy różnymi aktorami lokalnych społeczności. Program ten opiera się na kilku podstawowych zasadach: terytorialności, oddolności inicjatyw, integralności podejścia z punktu widzenia spraw w szerokim kontekście konkretnego obszaru, partnerstwa, samodzielnego zarządzania na poziomie lokalnym, innowacyjności i współpracy regionalnej. Można zatem przyjąć, że Leader jest pewnego rodzaju podejściem oddolnym oraz partnerskim, czego wynikiem jest tworzenie lokalnych grup działania (LGD), jako nowego modelu organizacji na poziomie lokalnym. LGD tworzone są na równorzędnych zasadach przez trzy kategorie partnerów: publicznych (gminny samorząd terytorialny) prywatnych (przedsiębiorcy, osoby prywatne) i społecznych (organizacje np. stowarzyszenia, fundacje). Lokalne grupy działania mogą tworzyć powiązania i współpracę, budować lub wzmacniać kapitał społeczny obszarów wiejskich. Mogą współpracować także z innymi LGD w regionie lub zagranicą [Furmankiewicz, Janc 2011, Halamska 2009]. W latach 2004-2007 działał Pilotażowy Program Leader+ (PPL+), co doprowadziło do powstania ponad 200 LGD na terenie kraju. W drugim etapie (schemat II) zrealizowano 149 projektów wspieranych finansami z UE. Schemat II PPL+ objął 865 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, które zamieszkuje 7 mln mieszkańców [Halamska 2009]. Kamiński [2010] uznał, że podejście Leader jest ważnym działaniem na rzecz kapitału społecznego polskiej wsi. W 2009 r. program ten oraz lokalne grupy działania, stały się na obszarach wiejskich zjawiskiem powszechnym. PROW na lata 2007-2013 zakłada powstanie 200 nowych lokalnych grup działania, które mają funkcjonować na obszarze pokrywającym ponad 50% obszaru Polski. W 2009 r. zawiązały się skuteczne 344 lokalne grupy działające na terenach obejmujących 90% obszaru Polski. Rolą LGD jest opracowanie lokalnej strategii rozwoju (LSR). Na obszarach objętych strategiami LGD zamieszkuje 16,9 mln osób, czyli 91,3% ludności wiejskiej i 44,27% ogółu Polaków [Halamska 2009].

¹ Według KSRR do 2020 r. frekwencja wyborach do organów IST ma wzrosnąć z 45,9% w 2008 r. do 65% w 2020 r., a liczba organizacji trzeciego sektora (federacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych) na 10 tys. mieszkańców z 24,8 (2008 r.) do 44,5 (2020 r.).

Kamiński [2007] stwierdza: *tak masowe podejście musi skłaniać do pytań o jakość i autentyczność oddolnego charakteru tego nowego zjawiska. Badania potwierdzają pojawianie się nieprawidłowości i zagrożenie dominacji poszczególnych środowisk lub osób*. Dotyczy to dominacji samorządów lokalnych, zarówno w sferze funkcjonowania biznesu LGD, jak i wszystkich decyzji przez istniejącą przewagę sektora publicznego.

W latach 2004-2006 PPL+ uznany został jako działanie 2.7 SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” SPO „Rolnictwo”. W okresie programu 2007-2013 jest on częścią PROW, jako działanie osi 3. „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej” i osi 4. „Leader”. W ramach czwartej osi prowadzone są trzy działania: „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju w ramach projektów spełniających kryteria osi 3, w tym ochrona i rozwój wsi oraz tzw. „małych projektów”, „Wdrażanie projektów współpracy i funkcjonowanie lokalnej grupy działania”, „Nabywanie umiejętności i aktywizacja” [Hałamska i in. 2010].

Kapitał społeczny jest fundamentem rozwoju i bez niego nie jest możliwe efektywne wykorzystanie środków finansowych z Unii Europejskiej na rozwój lokalny [Wojewódzka 2006].

PPL+ umożliwił rozpropagowanie idei lokalnego partnerstwa międzysektorowego także wśród mieszkańców wsi dolnośląskich. W 2007 r. na terenie Dolnego Śląska istniało 12 LGD, które swoim działaniem objęły 53% gmin wiejskich i miejsko-wiejskich prowadząc działalność na obszarach zamieszkałych przez 51% mieszkańców obszarów wiejskich w województwie [Furmankiewicz, Jonec 2011]. Formy aktywności działań LGD, to: promocja regionu, organizowanie imprez kulturalnych, szkolenia ekspertów, przedsięwzięcia o charakterze informacyjnym oraz współpraca i innymi grupami. Badania wykazały, że aktywność społeczna w gminach objętych działaniem LGD w porównaniu do obszarów spoza badanymi partnerstwami była wyraźnie większa. W gminach z LGD wzrosła liczba organizacji pozarządowych, zwiększyła się również liczba imprez organizowanych przez domy kultury oraz liczba członków zespołów działających przy domach kultury [Furmankiewicz, Jonec 2011]. W zakresie aktywności ekonomicznej pozytywny wpływ LGD był widoczny przede wszystkim w tworzeniu i rejestracji produktów lokalnych. W roku 2010 na terenie woj. dolnośląskiego funkcjonowało 22 LGD, w tym trzy mające siedzibę w woj. lubuskim. Programami lokalnych strategii rozwoju objętych zostało 42% dolnoślązaków.

Aktywność władz lokalnych i lokalnych grup działania w realizacji programu odnowy wsi w woj. dolnośląskim

Po 2004 r. w ramach SPO „Rolnictwo” uruchomione zostało działanie „Odnowa wsi oraz zachowanie i ochrona dziedzictwa kulturowego”. Ze środków finansowych przeznaczonych na to działanie wspierane były projekty związane z: realizacją inwestycji w zakresie modernizacji i wyposażenia obiektów pełniących funkcje kulturowe, rekreacyjne i sportowe; odnową obiektów zabytkowych typowych dla tradycji budownictwa danego regionu i ich adaptacji na cele publiczne; modernizacją przestrzeni publicznej na wsi oraz publiczną infrastrukturą przyczyniającą się do rozwoju funkcji turystycznych wsi i z działaniami związanymi z promocją regionu [Golinowska, Kutkowska 2009]. W tym czasie w województwie dolnośląskim dofinansowanie do przedsięwzięć z zakresu odnowy wsi uzyskało 38% ogólnej liczby gmin województwa dolnośląskiego). Podobnie jak w innych województwach, wśród projektów przeważały te, które dotyczą budowy i modernizacji świetlic i wiejskich domów kultury. Dzięki inicjatywie lokalnych władz, wyremontowane i zmodernizowane zostały 53 świetlice wiejskie, domy ludowe, wiejskie domy kultury, biblioteki i czytelnie. W 18 miejscowościach dolnośląskich przeprowadzono inwestycje związane z budową bądź rozbudową wiejskiego centrum sportowo-rekreacyjnego, boisk sportowych i placów zabaw dla dzieci [Golinowska, Kutkowska 2009]. Kamiński zdecydowanie twierdzi, że ten sposób realizacji idei odnowy wsi, jako biurokratycznego programu inwestycji przeprowadzanych przez gminy współfinansowanych z funduszu europejskiego, powoduje „*utrata walorów oddolności i znacznie zmniejszyło szansę na zbudowanie kapitału społecznego wokół takich projektów*” [Kamiński 2008]. Możliwości dofinansowywania przedsięwzięć inwestycyjnych z zakresu odnowy wsi są przewidziane również w bieżącym okresie programowania 2007-2013 z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Z funduszu tego generowane są środki przeznaczone na wspieranie inicjatyw lokalnych mających na celu poprawę jakości życia na obszarach wiejskich. Działanie: „Odnowa i rozwój wsi” wchodzi w skład trzeciej osi priorytetowej PROW 2007-2013. Działanie to jest jednym z czterech działań, których celem jest poprawa jakości życia na obszarach wiejskich. Jego realizacja stwarza warunki dla rozwoju społeczno-ekonomicznego terenów wiejskich i aktywizacji ludności przez wsparcie inwestycyjne przyznawane na realizację projektów związanych z zagospodarowaniem przestrzeni publicznej, w tym: utrzymaniem, odbudową i poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi oraz podniesienie ich atrakcyjności turystycznej (PROW 2007-2013). Możliwości wsparcia projektów

odnowy wsi istnieją także w działaniach osi 4. „Leader”. Celem osi 4. jest budowa kapitału społecznego obszarów wiejskich poprzez aktywizację mieszkańców i pobudzenie lokalnych zasobów, zarówno materialnych, jak i społecznych. Projekty składane przez LGD w ramach działania „Odnowa i rozwój wsi” czynią z niego instrument wzmacniania kapitału społecznego. W ramach tego programu LGD realizują: „małe projekty”, projekty z zakresu: odnowy i rozwoju wsi, wdrażania lokalnych strategii rozwoju, projektów współpracy oraz funkcjonowania lokalnej grupy działania. Pozytywnie ocenia to Kamiński [2008] stwierdzając, że umożliwienie realizacji programu odnowy wsi przez organizacje pozarządowe i zaangażowanie lokalnych grup działania, spowoduje większą oddolną aktywność w procesach odnowy wsi. W założeniu tego programu społeczności wiejskie integrują się wokół określonego przedsięwzięcia realizowanego w ramach strategii lokalnej, jako organizacje współpracujące z władzą publiczną oraz z innymi grupami lokalnymi. Najważniejszym zadaniem LGD jest opracowanie programu wspólnych działań, zwanych LSR.

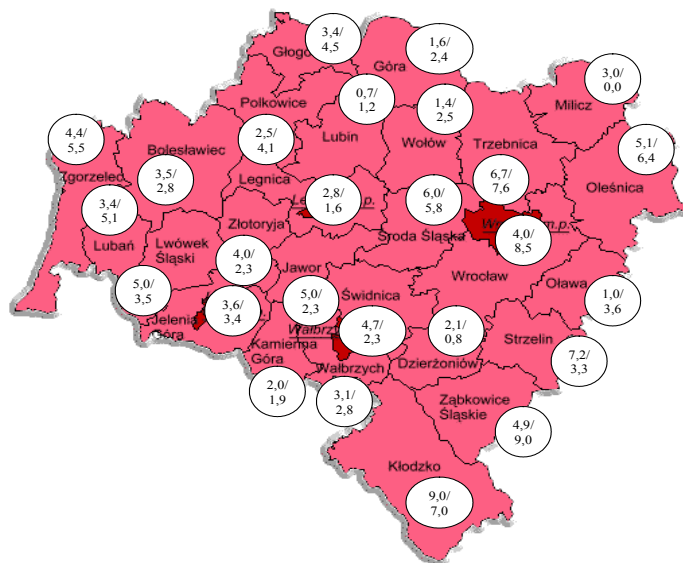
Także aktywność władz samorządowych w zakresie odnowy wsi dolnośląskiej w aspekcie ścisłej współpracy: samorządu województwa, władz gminnych i liderów wiejskich wzmacnia poziom lokalnego kapitału społecznego. Program odnowy wsi w województwie dolnośląskim zakłada pewne wymogi w stosunku do sołectw, a mianowicie: utworzenia grupy odnowy wsi w składzie minimum 5-osobowym oraz wskazania jej lidera oraz podjęcia uchwały zebrania wiejskiego wyrażającego wolę przystąpienia do tego programu. Władze gminne są zobowiązane do uczestniczenia w przedsięwzięciach rozwijających program odnowy wsi i promujących jej ideę, do rozpatrywania i przyjmowania programów sołeckich oraz aktywnego wspierania przedsięwzięć realizowanych w ramach sołeckich programów odnowy wsi (materiały UM woj. dolnośląskiego). Na Dolnym Śląsku inicjatywa pod nazwą „Odnowa wsi dolnośląskiej” wdrażana jest od 2008 r. Jego istotą jest zachęcanie sołectw do realizowania przedsięwzięć wiejskich podnoszących standardy jakości życia. Do tej pory przystąpiło do niej 110 gmin i 600 sołectw (25% ogółu wsi dolnośląskich) [Twój doradca... 2011]. Z programu PROW 2007-2013 samorząd wojewódzki przeznaczył na odnowę i rozwój wsi dofinansowanie z budżetu EFRROW w kwocie 99 mln zł na realizację 344 projektów o wartości prawie 239 mln zł. Przeważają zdecydowanie projekty dotyczące infrastruktury publicznej (tab. 1). Liderami w pozyskiwaniu środków na ten program są władze lokalne powiatów: kłodzkiego, trzebnickiego i średzkiego, gdzie złożono największą liczbę projektów odnowy wsi, od 20 do 30 projektów w każdym powiecie (rys 1).

Drugim beneficjentem tego programu są LGD, których członkowie złożyli 533 projekty ramach programu Leader, jako „małe projekty” i projekty odnowy wsi o wartości 92 mln zł. Na ich realizację uzyskały wielkości dofinansowania ze środków unijnych w kwocie ponad 46 mln zł. Dzięki współpracy lokalnej zadziałał efekt mnożnikowy i 1 złotówka pieniędzy unijnych „zaowocowała” inicjatywami lokalnymi w wartości prawie dwukrotnie większej. W odróżnieniu od samorządów, wśród projektów realizowanych przez dolnośląskie LGD przeważają „małe projekty”. Do ciekawych projektów realizowanych przez

Tabela 1. Finansowanie odnowy wsi dolnośląskiej w latach 2007-2013
Table 1. The financing of village revitalization program in Lower Silesia during the period 2007-2013

Wyszczególnienie/Program name or type	Calkowita wartość/ Total value [zł/PLN]	Środki z EFRROW/ Financial centres from EAFRD [zł/PLN]	Liczba projektów/ Number of projects
Odnowa wsi w ramach PROW, w tym:/Village revitalization in the RADP framework, including:	238 596 367	99 094 273	344
– infrastruktura publiczna/public infrastructure	182 499 356	72 701 572	248
– zachowanie dziedzictwa kulturowego/cultural heritage preservation	11 887 608	7 116 166	32
– zaspokajanie potrzeb społecznych w zakresie sportu i rekreacji/satisfying sport and recreation needs	10 774 022	3 944 563	9
– zaspokajanie potrzeb społecznych w zakresie turystyki/satisfying tourism needs	33 435 381	15 331 972	55
Odnowa wsi w ramach Leader, w tym:/Village revitalization within the framework of Leader, including:	92 117 785	46 578 447	533
– „małe projekty”/“small project”	10 993 590	4 781 555,	362
– odnowa wsi Leader/revitalization of village Leader	81 124 195	41 796 892	171

Źródło: materiały Urzędu Marszałkowskiego we Wrocławiu 2011
 Source: documents from Marshall Office in Wrocław 2011

Rysunek 1. Udział środków wykorzystanych przez powiaty z ogólnej puli przyznanych środków w ramach działania Odnowa i rozwój wsi PROW na lata 2007-2013 oraz w ramach programu Leader (PROW/Leader), 100= dolnośląskie

Figure 1. The utilization of funds by districts from the total amount of resources granted under the Village Revitalization and Development Program (VRDP) and the Leader program (VRDP/Leader) during the period 2007-2013, 100 = Lower Silesia voivodshhip

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów UM we Wrocławiu, 2011

Source: own study based on information from the Marshall Office in Wrocław, 2011

LGD w ramach PROW 2007-2013 zaliczyć można: „Festiwal rzemiosła i rękodzieła”, „Od średniowiecza do współczesności”, Wydanie folderu „Ekomuzea wsi łądeckiej”, „Warsztaty umiejętnego wykorzystania własnego wizerunku”, „Zaprezentowanie siebie – kobiety wiejskiej”, plener fotograficzny – „Majówka z ptakami” i wiele innych (materiały Urzędu Marszałkowskiego we Wrocławiu 2011). Najbardziej aktywni w absorpcji środków finansowych na te działania były LGD obejmujące swoim zasięgiem gminy powiatów: ząbkowickiego, wrocławskiego, trzebnickiego i kłodzkiego (rys. 1).

Podsumowanie

Rozwój obszarów wiejskich ma charakter rozwoju lokalnego polegającego na zaangażowaniu czynników endogenicznych, w tym kapitału społecznego. W Unii Europejskiej przyjęto dwie podstawowe koncepcje odnowy wsi. Pierwsza bazująca na inicjatywie Leader promująca aktywność oddolną, zgodnie z założeniem, że lokalne społeczności wiedzą najlepiej, jakie przedsięwzięcia powinny być podejmowane dla poprawy warunków i jakości życia na wsi. Druga koncepcja związana jest ze współfinansowaniem inwestycji na obszarach wiejskich ze środków unijnych rozdysponowywanych przez samorządy wojewódzkie. Programy te wzbudziły duże zainteresowanie władz gminnych, przede wszystkim ze względu na możliwości pozyskania środków finansowych na inwestycje wiejskie, głównie o charakterze infrastruktury publicznej. Badacze oceniają, że rola samorządów tym programie jest zbyt duża, co ogranicza lokalną inicjatywę. Wokół programów odnowy wsi rozwijać się również stopniowo aktywność mieszkańców wsi tworzących LGD. Chociaż do tej pory LGD realizują w większości małe projekty, ich dotychczasowe sukcesy są dobrym przykładem skutecznego działania na rzecz poprawy warunków życia na obszarach wiejskich i rozwoju kapitału społecznego wsi dolnośląskich.

Literatura

- Chądzyński J.** 2007: Nowe koncepcje rozwoju – w kierunku rozwoju lokalnego. [W:] Region i jego rozwój w warunkach globalizacji. Wyd. CeDEWu.pl, Warszawa, 63-104.
- Fedyszak-Radziejowska B.** 2004: Rola elit wiejskich w „kapitalizowaniu” zasobów społecznych wsi. *Więś i Rolnictwo*, 2(123), 30.
- Furmankiewicz M., Jonc K.** 2011: Wpływ Programu Pilotażowego Leader na aktywność mieszkańców gmin należących do partnerstw terytorialnych w województwie dolnośląskim. *Więś i Rolnictwo*, 1(150), 106-123.
- Golinowska M., Kutkowska B.** 2009: Odnowa wsi i ochrona dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego. *Więś i Rolnictwo*, 1(142), 146-165.
- Halamska M.** 2008: O kapitale społecznym wsi uwagi systematyzujące. Mat. konf. „Rolnictwo i przemysł spożywczy w cztery lata po rozszerzeniu Unii Europejskiej – czy wykorzystaliśmy szansę”. SGGW, Warszawa, 9-10.
- Halamska M.** 2009: Zasoby własne wsi, a zewnętrzne programy rozwoju na przykładzie zależności kapitał społeczny – PLeader. *Więś i Rolnictwo*, 3(144), 9-28.

- Halamska M., Michalska S., Śpiewak R.** 2010: Leader w Polsce. Drogi implementacji programu. *Wies i Rolnictwo*, 4(149), 104-119.
- Kamiński R.** 2007: Odnowa wsi i Leader – komplementarność metod rozwoju obszarów wiejskich. [W:] *Odnowa wsi w integrującej się Europie*. Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.
- Kamiński R.** 2008: Aktywność społeczności wiejskich. Lokalne inicjatywy organizacji pozarządowych. Wyd. IRWiR PAN, Warszawa, 103-119.
- Kamiński R.** 2010: Rola kapitału społecznego i instytucjonalnego w procesie rozwoju obszarów wiejskich. [W:] *Przestrzenne społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce* (red. M. Stanny, M. Drygas). Wyd. IRWiR PAN, Warszawa, 157-179.
- Kłodziński M.** 2006: Kapitał ludzki, społeczny i kulturowy polskiej wsi. [W:] *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. Wyd. IRWiR PAN, Warszawa, 43-44.
- Materiał Urzędu Marszałkowskiego we Wrocławiu. 2011
- Pietrzyk I.** 2000: Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich. PWN, Warszawa.
- Sosenko B.** 2008: Rola kapitału społecznego w zwiększaniu konkurencyjności obszarów wiejskich. *Rocz. Nauk. SERiA*, t. X, z. 1, 119-129.
- Szafraniec K.** 2007: O kapitale społecznym. *Nowe Życie Gospodarcze*. Wyzwanie przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie 2014-2020. Warszawa, 15-16.
- Twój doradca. 2011: *Rolniczy Rynek*, 7. Wyd. DODR we Wrocławiu.
- Wojewódzka A.** 2006: Znaczenie kapitału społecznego w rozwoju lokalnym. [W:] *Samorzady i społeczności lokalne w zróżnicowanym rozwoju obszarów wiejskich*. SGGW, Warszawa, 167-170.

Summary

The article discusses the importance of social capital for local development. Particularly, the discussion emphasizes social capital in rural area and its role in the implementation of the VRDP and the village revitalization and initiative program Leader. In Dolnoslaskie voivodship (Lower Silesia voivodship), 22 local action groups involved in the program are an example of establishing a link and collaboration for the purpose of village development.

Adres do korespondencji:

prof. dr hab. Barbara Kutkowska, mgr inż. Tomasz Pilawka
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Instytut Nauk Ekonomicznych i Społecznych
pl. Grunwaldzki 24a
50-375 Wrocław
tel. (71) 320 17 83, (71) 320 17 68
e-mail: barbara.kutkowska@up.wroc.pl
tomasz.pilawka@up.wroc.pl